

*Кафтя А. А.,**здобувач**Запорізького національного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Анотація. Досліджено вплив інформатизації на систему прав і свобод людини та громадянина, визначено основні засади інформатизації й системи прав і свобод людини та громадянина; виокремлено наслідки трансформації інституту прав і свобод людини та громадянина в умовах інформатизації.

Ключові слова: інформатизація, інформаційні права і свободи людини та громадянина, трансформація, інформаційне покоління прав і свобод людини та громадянина.

Постановка проблеми. Інформатизація має як позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, покращились умови й механізм доступу до інформації, її обробка, упровадження, циркулювання; з іншого – збільшилась кількість інформаційних правопорушень, зокрема фактів протизаконного збирання та використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків і баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення й модифікація даних в інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо.

Однак на сьогодні в юридичній доктрині не приділено достатньої уваги системному вивченню наслідків впливу інформатизації на систему прав і свобод людини та громадянина України, що й зумовлює актуальність написання цієї наукової статті.

Метою статті є розкриття детермінантних корелятивів системи прав і свобод людини та громадянина України в умовах інформатизації.

Задля цього автором поставлені такі завдання: 1) визначити зміст інформатизації як динамічного процесу впливу на правову систему України; 2) виокремити основні наслідки впливу інформатизації як складової державної інформаційної політики на систему прав і свобод людини та громадянина України; 3) розкрити зміст основних наслідків впливу інформатизації на систему прав і свобод людини та громадянина України.

Стаття ґрунтується на фундаментальних працях таких відомих вітчизняних фахівців інформаційної проблематики, як В.Ю. Баскаков, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, М.І. Дімчогло, В.А. Залізник, Л.І. Капінус, В.Ф. Коваль, Б.А. Кормич, В.А. Ліпкан, О.В. Логінов, Ю.Є. Максименко, А.І. Марущак, П.Є. Матвієнко, В.І. Теремецький, А.В. Тунік, О.В. Стоєцький, В.С. Цимбалюк, К.П. Череповський, М.Я. Швець, Т.А. Шевцова, О.В. Шепета, О.В. Чуприна та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про національну програму інформатизації», інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі створення, розвитку й використання

інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної й комунікаційної техніки [1].

Інформатизація різних сфер життєдіяльності суспільства та функціонування органів державної влади сприяла появі й розвитку інформаційних прав і свобод.

Виокремлення цих прав і свобод із загальної системи інших прав і свобод відбувається протягом ХХ–ХХІ ст.

Аналіз наукових розвідок із конституційного права дає змогу зробити висновок, що здебільшого права і свободи людини та громадянина класифікуються за сферами діяльності держави і громадян (за сферами реалізації в суспільному житті) на такі групи основних прав і свобод громадян України:

1) громадянські або особисті права й свободи – це природні, основні, невід'ємні можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної та духовної індивідуальності (право на життя, особисту недоторканність, свободу пересування, вибір місця проживання, безпечне навколишнє середовище, житло, на ім'я, честь і гідність, на справедливий, незалежний і публічний суд тощо);

2) політичні права і свободи – можливості громадянина активно брати участь в управлінні державою й суспільному житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій політичної спрямованості (право обирати і бути обраним у представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування, право створювати громадські об'єднання і брати участь у їхній діяльності, свобода демонстрацій і зборів тощо);

3) економічні права і свободи – можливості людини та громадянина розпоряджатися предметами споживання й засобами виробництва (право на приватну власність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом);

4) соціальні права і свободи – можливості особи вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно чи за трудовим договором (право на вільну працю, вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати, право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо);

5) культурні права і свободи – можливості збереження й розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання й участі надалі в їхньому розвитку (право на освіту, навчання рідною мовою, право на використання вітчизняних і світових досягнень культури й мистецтва; право на вільну наукову, технічну та художню творчість тощо).

П.М. Рабінович класифікує основні права людини та громадянина за сферою суспільних відносин і характером потреб людини або цінностей, що є їх об'єктом: а) фізичні (життєві); б) особистісні; в) культурні (гуманітарні); г) економічні; д) політичні [2, с. 4].

Місце інформаційних прав і свобод у системі інших прав і свобод залишається дискусійним серед науковців навіть і на сьогодні, коли проти України ведеться інформаційна війна.

Деякі вчені-конституціоналісти захищують це право до громадянських прав і свобод, інші ж – до політичних. На думку третіх, воно є культурним тощо.

Так, колектив авторів Інституту держави і права РАН укажуть: «Права людини як фактор стратегії стійкого розвитку», згадуючи про конституційні права і свободи (слова, думки, інформація тощо), автор глави про політичні права розглядає їх як «побічні» та напрями, не пов'язані з проблемою стійкого розвитку [3, с. 12].

В.Я. Тацій, В.Ф. Погорілко та Ю.М. Тодика стверджують, що до особистих (громадянських) прав і свобод людини слід зарахувати, насамперед, право на життя, на повагу її гідності, свободу й особисту недоторканність, свободу думки і слова, світогляду й віросповідання, свободу пересування тощо [4, с. 126–137]. Але, визначаючи політичні права і свободи громадян України, учені зараховують до них право на свободу друку та інформацію, тобто поділяють право на свободу думки і слова та право на інформацію, класифікуючи їх у різні групи.

Цікаво, що в попередньому виданні В.Ф. Погорілко й інші автори право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та право на інформацію (ст. 34) зараховували до політичних прав, хоча й зазначали, що «ці права і свободи... є переважно культурними (духовними)», а їхня належність «до політичних прав і свобод... було і є надмірною політизацією цієї свободи» [5, с. 27].

Така позиція ґрунтується на нормах Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва від 4 листопада 1966 р., де проголошується, що широке поширення ідей і знань, які базуються на максимально вільному обміні та порівнянні, необхідне для творчої діяльності, пошуку правди й розквіту людської особистості. Тим самим право на інформацію визнається одним із культурних прав людини [6].

Близька нашому баченню є позиція О.В. Чуприни, яка зазначила: «...становлення права на інформацію мало складну історію. Тривалий час право на інформацію дійсно мало винятково політичний відтінок. Але з розвитком демократичних інститутів в Україні та світі міжнародне співтовариство дійшло висновку, що на сучасному етапі право на інформацію виникає не лише у контексті з політичним життям суспільства та має більш особистісний характер» [7].

Не менш ґрунтовно вбачається і позиція Н.В. Кушакової: «...конституційні права на свободу думки і слова та інформацію в будь-якій формі, закріплені, відповідно, у ч. 1 і ч. 2 ст. 34 Конституції – це перш за все особисті права кожної людини, але в певних аспектах і політичні права громадян України (наприклад, у разі отримання чи поширення певної інформації під час виборів та т. п.). Право на інформацію можна також віднести і до культурних прав, бо його можна розглядати в контексті реалізації свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54), реалізації права на освіту (ст. 53) тощо. Виникає також питання, чи можна отожднювати право на свободу думки і слова, тобто право на вільне самовираження, та право на інформацію, чи треба розглядати їх як окремі права. Виходячи зі змісту ст. 34 Конституції України, ст. 10 («Свобода вираження поглядів») Конвенції про захист прав та основних свобод людини (в редакції протоколу № 11 від 1 листопада 1998 р.), де говориться, що право на свободу вираження своїх думок включає свободу отримувати та поширювати інформацію, та із сучасного розуміння поняття інформації можна зробити висновок, що право на інформацію – це складова права на самовираження, а отже, особисте право кожного» [8, с. 78–79].

Такий плюралізм наукових підходів зумовлений дискусійністю щодо виділення визначальних критеріїв класифікації

прав і свобод людини та громадянина загалом, а також тим, що права і свободи людини та громадянина не є та не можуть бути вичерпними.

Поява й розвиток нових правовідносин детермінує і появу нових прав і свобод. Особливо така тенденція характерна для інформаційних прав і свобод, адже інформатизація є процесом тривалим та динамічним, сприяє виникненню все нових, раніше невідомих ані науці конституційного, ані науці адміністративного права категорій: інформаційних прав і свобод.

Нині активно розвиваються такі інформаційні права і свободи, пов'язані з необхідністю впровадження в Україні е-демократії, е-комерції, е-урядування, електронного туризму тощо. В умовах ведення інформаційної війни проти України все більшої уваги набуває такий аспект цих прав, як право на інформаційну безпеку.

Отже, із громадянськими, політичними, економічними, екологічними й іншими правами та свободами інформаційне покоління прав людини активно розвивається, більше того, надає інформаційного забарвлення іншим правам людини та громадянина.

«Право на виробництво одного типу інформації та заборона іншого, право на інформаційну безпеку, право на пошук, доступ отримання, передавання, обмін, збирання, зберігання, накопичення, розповсюдження й копіювання інформації, право на формування, розвиток, використання і захист інформаційних ресурсів, комунікаційних технологій і мереж, право на експлуатацію інформації та використання глобальних інформаційно-комунікаційних систем в інфраструктурі економіки, політики, освіти, охорони здоров'я, культури, підприємництва, фінансів, екології й в інших сферах потребують не лише широкого і пріоритетного розвитку в інформаційному суспільстві, вони змінюють і надають специфічний, інформаційний відтінок усім іншим правам, навіть природному праву на життя, особисту свободу, честь і гідність» [9, с. 166].

Юридична доктрина однозначно трактує інформаційні права і свободи людини та громадянина як найважливіші природні й невідчужувані.

Більше того, така впливова міжнародна інституція, як Організація Об'єднаних Націй, визначає свободу інформації «...критерієм усіх інших свобод» [10].

Не дивно, що більшість конституцій розвинених країн містять норму, де визначено право на інформацію, а також інші інформаційні права і свободи людини та громадянина.

Зокрема, у ч. 2 ст. 34 Конституції України закріплено: «Кожна має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [11].

Окрім того, низка інших статей Основного Закону України містять норми, що визначають певні інформаційні права і свободи:

1. «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» (ст. 31).

2. «Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матері-

альної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації» (ст. 32);

3. «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» (ст. 35).

Висновки. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку інформаційних прав і свобод людини та громадянина дає змогу констатувати, що тривалий час вони розглядалися крізь призму інших прав і свобод. На сьогодні спостерігається їх виокремлення з-поміж інших прав і свобод, а також чітке визначення конкретного права з-поміж різних інформаційних прав і свобод, зокрема розрізнення права на інформацію та права на доступ до інформації. Слід також зауважити, що саме інформаційні права і свободи динамічно розвиваються, надаючи «звичайним» правам і свободам інформаційного забарвлення [12].

Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо за необхідне виокремити такі основні наслідки впливу інформатизації на систему прав і свобод:

1. Поява та розвиток інформаційних прав і свобод людини та громадянина.

2. Надання інформаційного забарвлення іншим правам і свободам (політичним, економічним, громадянським, екологічним тощо).

3. Перманентний розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій сприяє появі нових інформаційних прав і свобод, отже, перелік інформаційних прав і свобод є невичерпним.

4. Подальша деталізація інформаційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема розрізнення в межах права на інформацію права на доступ до інформації тощо.

Література:

1. Про національну програму інформатизації : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.
2. Рабінович П. Основні права людини: поняття, класифікація, тенденції / П. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1995. – № 1. – С. 14–22.
3. Бачило И.Л. Информационное право. Роль и место в системе права Российской Федерации / И.Л. Бачило // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 5–14.
4. Конституційне право України : [підручник] / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики ; Академія правових наук України. – К. : Українська правнича фундація, 1999. – 678 с.
5. Права і свободи людини і громадянина в Україні / [В.Ф. Погорілко, В.В. Головаченко, М.І. Сірий] ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Ін Юре, 1997. – 51 с.

6. Декларация принципів міжнародного культурного співробітництва від 4 листопада 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_067.
7. Чуприна О.В. Адміністративна відповідальність за порушення права на інформацію : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Чуприна ; Національний авіаційний університет. – К., 2013. – 174 с.
8. Кушакова Н.В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз) : дис. ... канд. ... юрид. наук : спец. 12.00.02 / Н.В. Кушакова. – К., 2003. – 243 с.
9. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование) / Л.И. Глухарева. – М. : Юрист, 2003. – 304 с.
10. Резолюція 59 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 14.
12. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України : [монографія] / В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
13. Ліпкан В.А. Інкорпорація інформаційного законодавства України : [монографія] / В.А. Ліпкан, К.П. Череповський ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 408 с.
14. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України : [монографія] / В.А. Ліпкан, В.А. Залізник / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2012. – 304 с.

Кафтя А. А. Трансформація прав і свобод человека и гражданина в условиях информатизации

Аннотація. Исследовано влияние информатизации на систему прав и свобод человека и гражданина, определены основные принципы информатизации и системы прав и свобод человека и гражданина; выделены последствия трансформации института прав и свобод человека и гражданина в условиях информатизации.

Ключевые слова: информатизация, информационные права и свободы человека и гражданина, трансформация, информационное поколение прав и свобод человека и гражданина.

Kaftya A. Transformation of the rights and freedoms of man and citizen in conditions of informatization

Summary. The influence of information on the system of rights and freedoms of man and citizen, the basic principles of information systems and the rights and freedoms of man and citizen; singled out the consequences of transforming the institution of the rights and freedoms of man and citizen in terms of information.

Key words: informatization, information rights and freedoms of man and citizen, transformation, information generation rights and freedoms of man and citizen.